

Тележкіна О. О. Засади укладання словника сполучуваності іменників у поетичному мовленні Василя Мисика (на матеріалі збірки «Чорнотроп») // Актуальні проблеми філології та перекладознавства. Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І., 2017. Вип. 12. С. 236 – 240.

УДК 821.161.2-1.09

Тележкіна О. О,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства та латинської мови
Національного фармацевтичного університету
E-mail: olesya_ukr@bk.ru

**ЗАСАДИ УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА СПОЛУЧУВАНOSTІ
ІМЕННИКІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ МИСИКА (на
матеріалі збірки «Чорнотроп»)**

У пропонованій статті дослідник здійснює спробу сформуванати засади укладання словника сполучуваності іменників у поетичному мовленні Василя Мисика. Реєстр словника складають усі іменники, вжиті в поетичній збірці «Чорнотроп» (загальноновживані й авторські новотвори), окрім тих, що входять до складу фразеологізмів, та власних назв. Усі слова розміщені в алфавітному порядку. До кожного з них наведені усі контексти використання у творах названої збірки, де визначені і графічно марковані варіанти їх можливого лексико-граматичного поєднання з іншими словами.

Ключові слова: *художньо-поетичне мовлення, авторська лексикографія, лексикографічний опис, словник сполучуваності, іменник.*

У вітчизняній лінгвістиці науковці дедалі активніше виявляють зацікавленість авторською лексикографією, яка тривалий час в українському мовознавстві перебувала на периферії наукових досліджень, а подеколи навіть не виокремлювалася як самостійна галузь словникарства. До проблеми створення словників мови письменників зверталися Г. Вокальчук [1],

П. Гриценко [2], В. Калашник [5], М. Лесюк [7], Н. Сологуб [10], О. Тараненко [11], Т. Цимбалюк-Скопненко [12] та ін. Найвні в українській письменницькій лексикографії праці здебільшого належать до тлумачних («Словник мови Шевченка» (Київ, 1964), «Словник творів Г. Квітки-Основ'яненка» (Харків, 1978–1979), «Словник поетичної мови Василя Стуса» (Київ, 2003) та ін.), частотних («Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського: Показчик слововживання» (Харків, 1955), «Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки» (Київ, 1961), «Лексика мови Архипа Тесленка» (Харків, 1970) та ін.), конкордансів («Конкорданс поетичних творів Тараса Шевченка» (Торонто, 2001), онлайн-конкорданс роману Івана Франка «Перехресні стежки», онлайн-конкорданс повного зібрання творів Григорія Сковороди) та ін. Безперечно, вивчення проблеми індивідуального слововживання є одним із основних завдань стилістики художнього мовлення, адже «своєрідність семантики слів – одна з типових відмінностей естетичного використання мови від усіх інших форм літературного вираження поетичної системи письменника на фоні систем інших художників слова» [6, с. 4].

Однак не менш важливим є питання сполучуваності слів у художньому тексті, зокрема у поетичному. Так, Л. Пустовіт пропонувала створити словник поетичної сполучуваності, який становитиме «систематизацію індивідуально-авторських художньо-мовних словосполучень» [9, с. 184]. Дослідниця передусім звертала увагу на ті варіанти можливого поєднання слів, які потенційно створювали образ. На нашу думку, більш інформативною для розкриття можливостей української мови буде така лексикографічна праця, яка міститиме всі варіанти сполучуваності того чи того слова, вжитого в поетичному творі певного автора. Спробу виділити й описати частиномовні моделі сполучуваності у творах Т. Шевченка здійснив авторський колектив, члени якого працювали над створенням «Електронного словника мови Тараса Шевченка». Укладачі цього видання відзначають, що «дослідження моделей сполучуваності дає відповідь на такі питання:

- чи можливі випадки, коли словоформа певної частини мови у реченні не має залежних від неї елементів, або, навпаки, нічому не підпорядкована;
- словами яких частин мови може керувати слово (частина мови);
- до яких комплексів може входити і в якій ролі;
- якими комплексами може керувати;
- чи може дане слово утворювати предикативні сполуки, і якщо так, то з якими класами слів тощо» [3, с. 110]. Та це чи не єдиний приклад словників такого типу у вітчизняній авторській лексикографії. Тому вважаємо за доцільне й науково виправдане звернутися до створення словника, що ґрунтується на взаємодії лексики і граматики, на матеріалі поетичного доробку Василя Мисика. Актуальність порушеного питання зумовлюється тим, що творчість В. Мисика в лінгвістиці в цілому і в лексикографічному аспекті зокрема ще не піддавалася вивченню, і створення словника дасть можливість всебічно уявити вагомість поетичного слова митця.

Мета нашої розвідки – визначити принципи створення словника сполучуваності іменників у поетичному мовленні Василя Мисика, укладеного на матеріалі збірки вибраних творів «Чорнотроп». Для досягнення окресленої мети необхідно виконати такі завдання: виробити структуру словникової статті й організації словника; сформувати систему коментарів; встановити принципи цитування; окреслити риси графічного оформлення словника; виявити можливі сфери використання розглядуваної лексикографічної праці.

Об'єктом дослідження є поетична мова Василя Мисика. Предмет вивчення – лексико-граматичні можливості реалізації іменників у художньо-поетичному мовленні митця та їх лексикографічний опис.

Іменники були дібрані з усіх віршових творів, уміщених у названій поетичній збірці, у тому числі і з тих фрагментів поеми «Гетьманівна», де митець застосовував перехід від поетичного тексту до прозового і драматичного викладу. Це пояснюється тим, що прозові і драматичні фрагменти не є окремими текстами, а виступають невід'ємним складником поетичного твору.

Реєстр словника складають усі іменники, вжиті в поетичній збірці «Чорнотроп» (загальноновживані й авторські новотвори), окрім тих, що входять до складу фразеологізмів, і власних назв. Загальна кількість ужитих іменників становить 2366 слів (6714 випадків уживання) при загальній довжині опрацьованого тексту – 26853 слова і словоформи. Усі реєстрові слова подано за алфавітом.

Словникова стаття складається з таких елементів:

Пояснювана частина – реєстрове слово у початковій формі – називному відмінку однини (а), для множинних іменників – називний відмінок множини (б).

Зона пояснювальної частини: ілюстрації з творів поета, які засвідчують уживання цієї реєстрової одиниці з графічним маркуванням тих лексем, з якими заголовне слово утворює словосполучення в наведеному контексті. Усі мікроконтексти пронумеровані й подані в тій послідовності, в якій вони з'являються у творах поетичної збірки. Після кожної ілюстрації в дужках зазначена сторінка – місце фіксації зразка.

(а) **Бджола.** 1) *Над шандрою бджоли дзвенять / на осонні* [8, с. 10]. 2) *Синяк терпкий, <...> і рідко де між ним / Півсонна вже бджола дзвенить крильцем ясним* [8, с. 11]. 3) *Крізь вишневі нетрі / З гудінням гнівним до мутного скла, / Неначе послана, летить бджола – / І не в вікно глухе, а просто в серце / Старій ударилась* [8, с. 94]. 4) *О ні, не це тобі [стежці – О. Т.] дало початок! / Таку тебе / Не випише здобичництво сліпе, / Що забирає в бджіл щоденний взяток* [8, с. 133].

(б) **Віти.** 1) *Так і покраплять, наче самоцвіти, / У зарість росяну, у юні віти, / Що нетерпляче пнуться до гілок / Старих-старих [про літні грози – О. Т.]* [8, с. 9]. 2) *День по дневі / Чорніють, брякнуть віти яблуневі* [8, с. 32]. 3) *Там тільки кленів байдужі віти* [8, с. 51]. 4) *Обступило, мов якась облога, / <...> / Хмарою охмарило прозора, / Простягає просто в душу віти* [8, с. 60]. 5) *Не тягнеться закохана земля / До нього [до сонця – О. Т.] вітами* [8, с. 76]. 6) *Уже різьбились нерухомо віти / Старих тополь* [8, с. 96]. 7) *Віти й ті /*

Випростуються, тягнуться, як руки, / Звільнившись від зимової принуки, / І робляться із срібних золоті [8, с. 140]. 8) *Надгробків припорошені скрижсалі, / Старої смерті нерухомий світ; / І поряд – шум життя і **зелень віт*** [8, с. 202]. 9) *Із далнини дерев і **віт** / Вони [солов'ї – О. Т.] душі вчуваються, / Із далнини юнацьких літ, / Які не забуваються* [8, с. 228].

Якщо іменник може функціонувати в мові і як такий, що має початкову форму однини (г), і такий, що в початковій формі виражається у множині (в), вони не зводяться в одну словникову статтю, а подаються як два окремі слова, як-от:

(в) **Сутінки**. 1) *А тим часом гетьман, / <...> / Спускається з непевного помосту / У сутінки, додолу* [8, с. 129]. 2) *Йдуть сутінки* [8, с. 152]. 3) *Хто дав ці сутінки його очам, / Що дивляться з-під брів, немовби з ям, / На легковажний світ? <...> / Який художник?* [8, с. 203]. 4) *Холодні сутінки старих будов, / Майстрів забутих витвори безмовні* [8, с. 219].

(г) **Сутінок**. *«Як вам подякувать?» / «За що?» / «За те, / Що йшли ви в сутінок нічному – / Та й посміхнулися самі до себе»* [8, с. 142].

Можливі варіанти лексико-граматичного поєднання іменника з іншими словами наведеного контексту виокремлювалися на підставі того, що «кожен із компонентів цих конструкцій – носій морфологічних ознак із релятивною функцією, тобто властивістю приєднувати до себе словоформи і приєднуватися до них, утворюючи певний синтаксичний комплекс» [3, с. 109]. З огляду на це до словосполучень зараховуємо сурядні, підрядні та предикативні сполуки. Словосполучення були виділені незалежно від того, яку роль – ядрову (головне слово) чи ад'юнктну (залежне слово) – у них відіграє заголовний іменник, оскільки завдання пропонованого словника – продемонструвати можливості сполучуваності іменників.

Так, наведені контексти вживання слова **бджола** (а) засвідчують можливість функціонування таких сполук:

а) іменник – головне слово:

– підрядні: *бджоли на осонні; півсонна бджола; бджола, неначе послана;*

– предикативні (заголовне слово виступає підметом): *бджоли дзвенять; бджола дзвенить; летить бджола; бджола ударилась;*

б) іменник – залежне слово: *забирає в бджіл.*

Іменник *віти* (б) може входити до складу таких словосполучень:

а) у ролі головного слова:

– підрядні: *юні віти; віти яблуневі; байдужі віти; віти кленів; віти тополь; віти як руки;*

– предикативні: *чорніють віти; брякнуть віти; різьбились віти; віти випростуються; віти тягнуться; віти робляться із срібних золоті;*

б) у ролі залежного слова: *покраплять у віти; тільки віти; простягає віти; не тягнеться вітами; зелень віт; із далини віт.*

Окрім того, фіксувалися випадки іменниково-прийменникового поєднання як зразок елементарної неподільної синтаксичної одиниці: *в бджіл* (а), *у віти* (б), *у сутінки* (в), *в сутінку* (г) та ін., а також функціонування іменників як вільних синтаксем (термін Г. Золотової [4, с. 4]) у назвах, заголовках і на позначення дійових осіб: *Аркуші – назва твору* [8, с. 249]; *Байдужість – назва твору* [8, с. 217]; *Вирок – заголовок всередині твору* [8, с. 116]; *Загадки – заголовок всередині твору* [8, с. 114]; *Шевчик – як позначення дійової особи* [8, с. 184–185] та ін. Це пояснюється прагненням відтворити ситуацію вживання іменників у досліджуваному матеріалі якомога повніше.

У розглядуваному словнику прийнята така система коментарів.

У круглих дужках після заголовного слова подається його значення (при омонімії (а)) або відтінок у значенні (при полісемії (б)):

(а) *Град (= місто). Князі, що в лісах і полях отаманили, / А в матернім граді здобуте дуванили* [8, с. 246].

Град (= атмосферні опади). Треба пройти півсвіту / принаймні, / <...> / Спати без пам'яті на барачній койці, / І снити про сухарі, і заздрити маленькій скойці, / Що має захисток – свою шкорлупину, / Де град, сніг, дощ не б'ють тебе в зігнуту спину, / Щоб отак радіти місцю, / Де <...> / Можна жити,

радіючи доброю вістю, / Що в земному непевному крузі / Ще є в тебе добрі, хороші, перевірені бурями друзі [8, с. 232].

(б) **Година** (= одиниця виміру часу). Глухе падіння яблук, наче крок / **Годин** нічних [8, с. 37].

Година (= певна пора). Але ж слова – це не вода жива, / <...>/ Вони – як полум'я в годину спраги [8, с. 202].

Година (= погода). Коли ще день така / **Година** вдержиться, то можна й починати [8, с. 42].

У круглих дужках після кожного контексту зазначається номер сторінки; якщо приклад повторюється (при використанні певних стилістичних фігур), у дужках подаються усі номери фіксації ілюстрації: **Автомат**. Всю ніч <...> / Затисши автомат, / В тривожні спалахи ракет / Вдивляється солдат (с. 49; 50) [8, с. 49–50]. Якщо слово в тій самій формі і в тому самому контексті вживається більше двох разів, тоді біля кожного номера сторінки вказується кількість уживань, як –от: **Винодар** – як позначення дійової особи (2 – с. 193; 9 – с. 194; 5 – с. 195; 4 – 196; 6 – 197) [8, с. 193–197].

У квадратних дужках наводиться пояснення попереднього контексту, якщо він не зрозумілий із запропонованої ілюстрації: Ясно одно: Вийшли усі години / його недовгій державі! [йдеться про Німеччину в часи II Світової війни – О. Т.] [8, с. 55].

Трикутними дужками позначається вилучення певного фрагмента поетичного тексту, якщо ілюстрація велика за обсягом: **Ятаган**. Він [шлях – О. Т.] пам'ятає рип і тих возів, / Що ними їхали нові осадчі / В цілинний край, <...> / І де могили плавали в теплі, / Сухим, блискучим степовим туманом / Одрізані від чорної землі, – / Мов голови, великі і малі, / З покинутим під ними ятаганом [8, с. 69].

Засвідчення прикладів у назвах, заголовках, підзаголовках, ремарках і для позначення дійових осіб супроводжується відповідним текстовим коментарем: **Вілла** – назва твору [8, с. 53]; Розмова з гетьманівною – заголовок всередині твору [8, с. 187]; Памірська легенда – підзаголовок до твору [8, с. 101];

Парубок (що виглядає у вікно) – в ремарках [8, с. 184]; Козак – як позначення дійової особи [8, с. 183–185].

Розглядуваний словник дасть важливий матеріал, який можна використовувати в науковій і навчальній діяльності, оскільки він водночас є і результатом здійсненого аналізу, і матеріалом для подальших мовознавчих досліджень і лінгводидактичних студій:

а) у лексикології: узагальнення щодо функціонування іменників із тим чи тим лексичним значенням, визначення частотності їх уживання, з'ясування особливостей вияву синтагматичних властивостей названих лексем, а також характеру контексту їх реалізації;

б) у граматиці: систематизація даних щодо граматичних моделей словосполучень, в побудові яких беруть участь іменники, а також виявлення й характеристика їхньої релятивної функції;

в) у стилістиці: з'ясування особливостей авторського слововживання як в усьому творчому доробку, так і в певні періоди (в аналізованій збірці на сторінках 9–78 уміщені твори періоду 1925–1948 років (від ранніх до створених у часи ув'язнення), а на сторінках 79–262 подані вірші 1956–1980 років (після реабілітації і пізні)); виявлення випадків індивідуально-авторської й загальномовної сполучуваності, визначення їхньої співвіднесеності;

г) у лінгводидактиці: при підготовці підручників, навчальних посібників, розробок лекційних, семінарських і практичних занять як для вітчизняних, так і для іноземних студентів із відповідних курсів.

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що словник сполучуваності іменників у поетичному мовленні Василя Мисика сприятиме глибшому розумінню мовотворчості митця, виробленню всебічної й різнопланової оцінки його поетичного доробку з позицій лінгвістики, визначенню вагомості внеску поета в розбудову лексичної, граматичної і стилістичної систем української мови.

Окрім запропонованого словника сполучуваності іменників, вважаємо за можливе і необхідне створити словник сполучуваності дієслів, а також словник

метафоризованих сполучень поетичної мови Василя Мисика й у цьому вбачаємо продовження розпочатого дослідження.

Список використаної літератури

1. Вокальчук Г. М. Неологія Тараса Шевченка : лексикографічна інтерпретація / Г. М. Вокальчук // Територія мови Тараса Шевченка : монографія / За заг. ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – С. 213–288.
2. Гриценко Ю. П. Авторська лексикографія : Тарас Шевченко / П. Ю. Гриценко // Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія. – К. : Інститут української мови, 2013. – С. 39–68.
3. Дарчук Н. Електронний словник мови Тараса Шевченка : методика і технології укладання / Н. Дарчук, М. Лангенбах // Українське мовознавство. – 2014. – № 1 (44). – С. 106–115.
4. Золотова Г. А. Синтаксический словарь : Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
5. Калашник В. С. Поетична мова як об'єкт лексикографії / В. С. Калашник // Українська і слов'янська тлумачна і перекладна лексикографія. – К. : Інститут української мови, 2013. – С. 126–132.
6. Ларин Б. А. Основные принципы Словаря автобиографической трилогии М. Горького / Б. А. Ларин // Словоупотребление и стиль М. Горького. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1962. – 3–11.
7. Лесюк М. Теоретичні засади укладання словників мови письменників / М. Лесюк // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. праць. – Львів : Інститут українознавства імені І. К. Крип'якевича, 1996. – Вип. 3. – С. 189–200.
8. Мисик В. Чорнотроп : вибрані поезії / В. Мисик. – Х. : Майдан, 2007. – 288 с.

9. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття : семантико-функціональний аспект / Л. О. Пустовіт. – К. : Рідна мова, 2009. – 243 с.

10. Сологуб Н. Словник мови письменників / Н. Сологуб // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. праць. – К. : Інститут української мови НАН України, 2007. – С. 133–138.

11. Тараненко О. О. Мови письменника словник / О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : В. М. Русанівський та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – Вид. 3-тє, зі змінами. – С. 372–373.

12. Цимбалюк-Скопненко Т. Українська авторська лексикографія : здобутки і перспективи / Т. Цимбалюк-Скопненко // Українська мова. – 2010. – № 2. – С. 3–14.

Тележкина О. А. Принципы составления словаря сочетаемости имен существительных в поэтической речи Василия Мысыка (на материале сборника «Чорнотроп»).

Аннотация

В предлагаемой статье исследователь предпринимает попытку сформировать принципы составления словаря сочетаемости имен существительных в поэтической речи Василия Мысыка. Реестр словаря составляют все имена существительные, употребленные в поэтическом сборнике «Чорнотроп» (общеупотребительные и авторские новообразования), кроме тех, которые входят в состав фразеологизмов, и имен собственных. Все слова размещены в алфавитном порядке. К каждому из них приведены все контексты употребления в произведениях названного сборника, где определены и графически маркированы варианты их возможного лексико-грамматического сочетания с другими словами.

***Ключевые слова:** художественно-поэтическая речь, авторская лексикография, лексикографическое описание, словарь сочетаемости, имя существительное.*

Telezhkina O. O. Foundations of making the dictionary of nouns compatibility in Vasyl Mysyk's poetic speech (the material of the collection of selected works “Chornotrop”)

Summary

The article deals with the attempt to form the foundations of making the dictionary of nouns compatibility in Vasyl Mysyk's poetic speech.

The purpose of the investigation is to determine the principles of making a dictionary of nouns compatibility in the poetic speech of Vasyl Mysyk. It is concluded on the material of the collection of selected works "Chornotrop". To achieve the outlined goals we need to accomplish the following objectives: to develop the structure of the dictionary entry and the dictionary organization; form the comment system; establish citation principles; describe features of graphic design of the dictionary; identify possible areas of use of the studied lexicographical work.

The object of the study is Vasyl Mysyk's poetic language. The subject of the investigation is lexical and grammatical possibilities of nouns realization in the writer's artistic and poetic speech and their lexicographical description.

The author of the investigation concludes that the analyzed dictionary as an example of genre realization of the author's lexicography is both a result of the analysis done and material for further linguistic research.

In addition to the dictionary of nouns compatibility, we consider the creation of verb compatibility to be both possible and necessary. The continuation of the initiated research can be performed in making a dictionary of metaphorized combinations in the writer's poetic speech.

Keywords: *artistic and poetic speech, author's lexicography, lexicographic description, compatibility dictionary, noun.*